

Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: [10.32353/khrife.4.2024.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2024.04) УДК [343.98:636.09](477)

Надійшло 11.11.2024 / Рецензовано 12.11.2024 / Прийнято до друку 25.12.2024 /
Доступно онлайн 31.12.2024

Мета статті — виокремити й обґрунтувати питання, які ставлять в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи в разі розслідування отруєння тварин. Для досягнення поставленої мети застосовано діалектичний метод, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, формалізація, абстрагування, ідеалізація) і спеціальні методи (порівняння, моделювання, системно-структурний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, побудова гіпотез). Окреслено коло питань, які ґрунтуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу й моделювання та які можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути, з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причиново-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань). Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в тому, що логічно систематизовані й науково сформульовані питання суб'єкт досудового розслідування або суд можуть поставити

в процесуальному документі про призначення комплексної експертизи з метою отримати найбільш повні й обґрунтовані відповіді на них у висновку експертів у найбільш оптимальний строк.

Ключові слова: комплексна судова експертиза; отруєння; екзогенні отрути; процесуальний документ; призначення судової експертизи; питання в постанові слідчого або ухвалі суду.

Постановка наукової проблеми

Стрімкий розвиток ветеринарної медицини надає нові можливості для прикладного застосування її досягнень, зокрема для виконання завдань судово-ветеринарної експертизи (далі — СВЕ) і споріднених із нею судових експертиз, а також їх віддзеркалення у практиці судочинства¹. Це зумовлено тим, що СВЕ є найбільш досконалою та відпрацьованою процесуальною формою застосування спеціальних знань під час розслідування правопорушень,

скоєних проти здоров'я та життя тварин з метою розв'язання ідентифікаційних, діагностичних, ситуаційних завдань і надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду². Важливість цієї експертизи для судочинства полягає в тому, що вона є надійним засобом доказування, а висновок експерта є доказом у суді³.

Предметом СВЕ є сукупність фактичних даних та обставин справи (провадження), пов'язаних зі шкодою, заподіяною здоров'ю та життю тварин (зокрема, у разі їх отруєння як форми жорстокого поводження з ними)⁴.

- 1 Stern A. W., McEwen B., McDonough S. P., Viner T., et al. Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Sciences*. 2021. Vol. 66. Is. 3. Pp. 1176. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683) (дата звернення: 01.11.2024).
- 2 Cooper J. E., Cooper M. Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. 2021. Vol. 189. Is. 6. Pp. 249–250. DOI: [10.1002/vetr.1004](https://doi.org/10.1002/vetr.1004) (дата звернення: 01.11.2024); Lockwood R., Touroo R., Olin J., Dolan E. The Influence of Evidence on Animal Cruelty Prosecution and Case Outcomes: Results of a Survey. *Journal of Forensic Sciences*. 2019. Vol. 64. Is. 6. Pp. 1687–1692. DOI: [10.1111/1556-4029.14085](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14085) (дата звернення: 01.11.2024).
- 3 Munro R. Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence. *Journal of Comparative Pathology*. 2022. Vol. 199. Pp. 86–87. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003) (дата звернення: 01.11.2024); Yatsenko I. Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment*. 2022. Vol. 13. No. 4. Pp. 71–88. DOI: [10.31548/law2022.04.008](https://doi.org/10.31548/law2022.04.008) (дата звернення: 05.11.2024).
- 4 Turkmen Z., Zengin S., Genc M. K., Yayla M. et al. The Role of Forensic Veterinary Toxicology in Pet Custody Cases. *Journal of Analytical Toxicology*. 2023. Vol. 46. Is. 9. Pp. 239–242. DOI: [10.1093/jat/bkac088](https://doi.org/10.1093/jat/bkac088) (дата звернення: 05.11.2024); Gwaltney-Brant S. M. Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 1067–1077. DOI: [10.1177/03009858166641994](https://doi.org/10.1177/03009858166641994) (дата звернення: 07.11.2024); Wilson-Frank Ch. R., Hooser S. B. Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. 2018. Vol. 48. Is. 6. Pp. 909–915. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.001](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001) (дата звернення: 07.11.2024).

Повнота судово-експертних досліджень, а також обґрунтованість висновку експерта цілком залежать від обсягу питань, поставлених суб'єктом досудового розслідування або судом у процесуальному документі про призначення СВЕ (ухвалі, постанові). Отже, важливого значення набуває система поставлених експертів питань, а також їх обґрунтування. На жаль, до сьогодні ці проблеми розв'язано не остаточно.

Саме тому розроблення й обґрунтування питань, поставлених в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (прокурора, слідчого, дізнавача) під час призначенні СВЕ, є актуальним, має теоретичне та практичне значення як у юриспруденції, так і у СВЕ.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Українські науковці вже досліджували отруєння тварин: серцевими глікозидами (І. Яценко зі співавторами⁵), бродіфакумом і бромадіолоном (Р. Казанцев, І. Яценко⁶), ізоніазидом (Г. Коцюмбас зі співавторами⁷).

Вагомий внесок іноземних науковців у дослідження аналізованої проблематики полягає в тому, що вони всебічно дослідили отруєння як хімічну травму, заподіяну тваринам з метою посягання на їхні здоров'я та життя, зокрема щодо отруєння: собак (К. Bischoff та ін.⁸, D. Pivariu та ін.⁹, A. F. M. Botelho та ін.¹⁰, T. Sniegocki та ін.¹¹), котів (A. Chłopaś-Konowatek

- 5 Яценко І. В., Сердюков Я. К., Якименко Л. П. Судово-ветеринарне встановлення отруєнь тварин препаратами, що містять серцеві глікозиди, за результатами патоморфологічного дослідження. *Ветеринарія, технології тваринництва та природокористування*. 2018. № 2. С. 101–105. DOI: 10.31890/vtpp.2018.02.27 (дата звернення: 07.11.2024).
- 6 Казанцев Р. Г., Яценко І. В. Алгоритм діагностики фатального отруєння бродіфакумом котів та ізоніазидом собак: ключові судово-ветеринарні акценти. *Сучасні досягнення та перспективи клінічної лабораторної медицини у діагностиці хвороб людини та тварин*: мат-ли IV наук-практ. міжнар. дистанц. конф. (Харків, 28.03.2024). Харків, 2024. С. 105–107. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/56696> (дата звернення: 07.11.2024); Їх же. Судово-ветеринарна діагностика смертельного отруєння собак антикоагулянтним родентицидом — бромадіолоном. *Науковий вісник ветеринарної медицини*. 2022. № 1. С. 120–136. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-120-136 (дата звернення: 07.11.2024).
- 7 Коцюмбас Г. І., Данкович Р. С., Врецьона Н. П. Патоморфологія та діагностика отруєння собак ізоніазидом. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія: Ветеринарні науки*. 2018. Т. 20. № 83. С. 108–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmbvn_2018_20_83_23 (дата звернення: 07.11.2024).
- 8 Bischoff K., Rumbelha W. K. Pet Food Recalls and Pet Food Contaminants in Small Animals: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. 2018. Vol. 48. Is. 6. Pp. 917–931. DOI: 10.1016/j.cvsm.2018.07.005 (дата звернення: 08.11.2024).
- 9 Pivariu D., Oros A.-N., Tabaran F., Gal A. et al. Intentional Carbofuran poisoning in 7 dogs. *BMC Veterinary Research*. 2020. Vol. 16. Is. 1. Pp. 318. DOI: 10.1186/s12917-020-02534-w (дата звернення: 01.11.2024).
- 10 Botelho A. F. M., Machado A. M. D., da Silva R. H. S., Faria A. C. et al. Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *Ibid.* Vol. 16. Is. 1. Pp. 139. DOI: 10.1186/s12917-020-02348-w (дата звернення: 08.11.2024).
- 11 Sniegocki T., Sell B., Posyniak A. The Usefulness of MS³ to Confirm Poisoning on the Example of Dog Poisoning with Strychnine. *Molecules*. 2019. Vol. 24. Is. 20. Pp. 3765. DOI: 10.3390/molecules24203765 (дата звернення: 08.11.2024).

та ін.¹²), диких тварин (I. Valverde та ін.¹³, N. Ushine та ін.¹⁴), птахів (A. Chłopaś-Konowalek та ін.¹⁵, K. Nambirajan та ін.¹⁶), продуктивних тварин (C. Zacometti та ін.¹⁷, D. G. Ubiali та ін.¹⁸, M. J. Clayton та ін.¹⁹, A. Bertero та ін.²⁰, B. L. Stegelmeier та ін.²¹, N. Bates та ін.²², M. Machado та ін.²³, S. F. Jiang та ін.²⁴), лікарськими засобами, побутовими засобами та пестицидами (M. Th. Quail та ін.²⁵, A. Bertero

- 12 Chłopaś-Konowalek A., Tusiewicz K., Wachełko O. et al. A Case of Amphetamine and Methamphetamine Intoxication in Cat. *Toxics*. 2022. Vol. 10. Is. 12. Pp. 749. DOI: [10.3390/toxics10120749](https://doi.org/10.3390/toxics10120749) (дата звернення: 08.11.2024).
- 13 Valverde I., Espín S., Gómez-Ramírez P., Navas I. et al. Wildlife poisoning: a novel scoring system and review of analytical methods for anticoagulant rodenticide determination. *Ecotoxicology*. 2021. Vol. 30. Is. 5. Pp. 767–782. DOI: [10.1007/s10646-021-02411-8](https://doi.org/10.1007/s10646-021-02411-8) (дата звернення: 08.11.2024).
- 14 Ushine N., Tanaka A., Hayama Sh.-I. Investigation of causes of death in wildlife using veterinary molecular and wound analysis methods. *The Journal of Veterinary Medical Science*. 2020. Vol. 82. Is. 8. Pp. 1173–1177. DOI: [10.1292/jvms.19-0394](https://doi.org/10.1292/jvms.19-0394) (дата звернення: 08.11.2024).
- 15 Chłopaś-Konowalek A., Zawadzki M., Kurach E., Wachełko O. et al. Simultaneous poisoning of 48 birds of prey – bendiocarb determination with the use of UHPLC-ESI-MS/MS method in fatal case from Eastern Europe. *Archiwum Medycyny Sadowej i Kryminologii*. 2022. Vol. 72. Is. 2. Pp. 67–80. DOI: [10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807](https://doi.org/10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807) (дата звернення: 08.11.2024).
- 16 Nambirajan K., Muralidharan S., Ashimkumar A. R., Jadhav Sh. Nimesulide poisoning in white-rumped vulture Gyps bengalensis in Gujarat, India. *Environmental Science and Pollution Research International*. 2021. Vol. 28. Is. 41. Pp. 57818–57824. DOI: [10.1007/s11356-021-14702-y](https://doi.org/10.1007/s11356-021-14702-y) (дата звернення: 08.11.2024).
- 17 Zacometti C., Tata A., Stella R., Leone S. et al. DART-HRMS allows the detection of toxic alkaloids in animal autopsy specimens and guides the selection of confirmatory methods in accidental plant poisoning. *Analytica Chimica Acta*. 2023. Vol. 1264. Art. 341309. DOI: [10.1016/j.aca.2023.341309](https://doi.org/10.1016/j.aca.2023.341309) (дата звернення: 11.11.2024).
- 18 Ubiali D. G., Lee S. T., Gardner D. R., Cook D. et al. Cestrum axillare (Solanaceae) poisoning in ruminants. *Toxicon*. 2022. Vol. 218. Pp. 76–82. DOI: [10.1016/j.toxicon.2022.09.005](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2022.09.005) (дата звернення: 11.11.2024).
- 19 Clayton M. J., Davis T. Z., Knoppel E. L., Stegelmeier B. L. Hepatotoxic Plants that Poison Livestock. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. 2020. Vol. 36. Is. 3. Pp. 715–723. DOI: [10.1016/j.cvfa.2020.08.003](https://doi.org/10.1016/j.cvfa.2020.08.003) (дата звернення: 11.11.2024).
- 20 Bertero A., Chiari M., Vitale N., Zanoni M. et al. Types of pesticides involved in domestic and wild animal poisoning in Italy. *The Science of the Total Environment*. 2020. Art. 707:136129. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2019.136129](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136129) (дата звернення: 11.11.2024).
- 21 Stegelmeier B. L., Davis T. Z. Range and Pasture Plants Likely to Poison Horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. 2024. Vol. 40 Is. 1. Pp. 29–44. DOI: [10.1016/j.cveq.2023.12.002](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2023.12.002) (дата звернення: 11.11.2024).
- 22 Bates N., Morrison C., Flaig L., Turner A. D. Paralytic shellfish poisoning and palytoxin poisoning in dogs. *Veterinary Record*. 2020. Vol. 187. Is. 7. P. e46. DOI: [10.1136/vr.105686](https://doi.org/10.1136/vr.105686) (дата звернення: 01.11.2024).
- 23 Machado M., Queiroz C. R. R., Wilson T. M., Sousa D. E. R. et al. Neurological and gastrointestinal manifestations of spontaneous poisoning by *Ricinus communis* in goats. *Toxicon*. 2022. Vol. 214. Pp. 74–77. DOI: [10.1016/j.toxicon.2022.05.004](https://doi.org/10.1016/j.toxicon.2022.05.004) (дата звернення: 11.11.2024).
- 24 Jiang S. F., Zhang Y. T., Sun J. et al. Study on the pharmacokinetics of bromadiolone in oral poisoning rabbits. *Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi*. 2020. Vol. 38. Is. 6. Pp. 444–446. DOI: [10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395](https://doi.org/10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395) (дата звернення: 11.11.2024).
- 25 Quail M. Th. Rising abuse of veterinary drugs. *Nursing*. 2022. Vol. 52 Is. 11. Pp. 34–37. DOI: [10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68](https://doi.org/10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68) (дата звернення: 11.11.2024).

та ін.²⁶), а також обґрунтували й запропонували для практичного застосування підходи до ідентифікації, збору та збереження ветеринарно-криміналістичних доказів на місці події (R. *Touroo* та ін.²⁷), методи судово-аналітичного виявлення отруту у різних об'єктах, зокрема тваринного походження (A. R. *Fukushima* та ін.²⁸, F. *Gallocchio* та ін.²⁹, S. *Schweikle*³⁰, K. O. *Seljetun*³¹, J. P. *Buchweitz*³²).

Утім, у наукових розвідках донині не сформовано чіткої системи питань, які можна поставити в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин, а також не зауважено їх значення для складання висновку експертів і для суду, що свідчить про актуальність та новизну нашої наукової розвідки.

Мета статті

Виокремити й обґрунтувати питання, які ставлять в ухвалі (слідчого судді, суду) або постанові (слідчого, дізнавача, прокурора) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин, і показати їх значення для складання висновку експертів і для суду.

Методи дослідження

Застосовано діалектичний метод, методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, формалізація, абстрагування, ідеалізація) і спеціальні методи (порівняння, моделювання, системно-структурний, системно-функціональний, порівняльно-правовий, побудова гіпотез).

- 26 Bertero A., Rivolta M., Davanzo F., Caloni F. Suspected environmental poisoning by drugs, household products and pesticides in domestic animals. *Environmental Toxicology and Pharmacology*. 2020. Art. 80:103471. DOI: 10.1016/j.etap.2020.103471 (дата звернення: 01.11.2024).
- 27 Touroo R., Fitch A. Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary Pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 880—887. DOI: 10.1177/0300985816641175 (дата звернення: 11.11.2024).
- 28 Fukushima A. R., Peña-Muñoz J. W., Leoni L. A. B., Nicoletti M. A., et al. Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. 2022. Vol. 10. Is. 5. P. 269. DOI: 10.3390/toxics10050269 (дата звернення: 11.11.2024).
- 29 Gallocchio F., Moressa A., Stella R., Rosin R., et al. Fast and simultaneous analysis of carbamate pesticides and anticoagulant rodenticides used in suspected cases of animal poisoning. *Forensic Science International*. 2021. Art. 323:110810. DOI: 10.1016/j.forsciint.2021.110810 (дата звернення: 11.11.2024).
- 30 Schweikle S., Häser A., Wetters S., Raisin M., et al. DNA barcoding as new diagnostic tool to lethal plant poisoning in herbivorous mammals. *PLoS One*. 2023. Vol. 18. Is. 11. DOI: 10.1371/journal.pone.0292275 (дата звернення: 11.11.2024).
- 31 Seljetun K. O., Eliassen E., Karinen R., Moe L., Vindenes V. Quantitative method for analysis of six anticoagulant rodenticides in faeces, applied in a case with repeated samples from a dog. *Acta Veterinaria Scandinavica*. 2018. Vol. 60. Is. 1. P. 3. DOI: 10.1186/s13028-018-0357-9 (дата звернення: 11.11.2024).
- 32 Buchweitz J. P., Johnson M., Wixson M., Puschner B. Quantitation of Methamphetamine and Amphetamine in Postmortem Canine Tissues and Fluids. *Journal of Analytical Toxicology*. 2021. Vol. 46. Is. 2. Pp. e92—e96. DOI: 10.1093/jat/bkab043 (дата звернення: 11.11.2024).

Взаємозв'язок цих методів наукового пізнання сприяв усебічному аналізу, обґрунтуванню теоретичних висновків і формуванню практичних рекомендацій.

Емпіричну базу дослідження становить аналіз висновків експертів за результатами судово-ветеринарних експертиз щодо жорстокого поводження з тваринами, проведених упродовж 2010–2024 рр. у Бюро судово-ветеринарних досліджень Харківської державної зооветеринарної академії (нині — *Державний біотехнологічний університет*) і Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

Викладення основного матеріалу дослідження

Підґрунтям для розроблення питань, які можна поставити у процесуальному документі про призначення судово-ветеринарної експертизи (ухвалі, постанові) у разі підозри на отруєння тварин, є особистий судово-експертний досвід автора цієї наукової праці, набутий протягом 2010–2024 рр. Окреслено коло питань, які ґрунтуються на принципах формальної логіки, діалектики, системного аналізу й моделювання та які можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути, з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причиново-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань).

Запропонованим переліком питань можна скористатися для складання постанови (прокурора, слідчого, дізнавача) або ухвали (слідчого судді, суду) про призначення комплексної судової експертизи в разі розслідування отруєння тварин:

1. До якого виду та класу належить надана на дослідження тварина (труп тварини)? Чи є тварина хребетною?
2. Якої статі й віку надана на дослідження тварина, якими є її фізіологічні особливості?
3. Які клінічні ознаки у живої тварини або патоморфологічні зміни у трупі тварини виявлено під час судово-ветеринарного дослідження?
4. Які ускладнення здоров'я виникли у тварини та чи є ці ускладнення смертельними?
5. Якого ступеня є тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини?
6. Якою є причина смерті тварини, труп якої надано на дослідження? Якщо тварина померла через отруєння, то яка саме отрута спричинила цю смерть? (*Примітка.* Вирішує комплексна судова експертиза, до прикладу: ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин.)
7. Прижиттєво чи посмертно отрута потрапила до організму тварини?
8. Як саме отрута потрапила до організму тварини й у якому вигляді? Чи пов'язане отруєння тварини зі споживанням корму й води?
9. Чи є отруєння небезпечним для життя тварини, а якщо так, то чим зумовлена така небезпека?
10. Чи мало надання ветеринарної допомоги тварині дефекти, які спричинили її отруєння?

11. Чи мають спільну родову та групову належність речовини, виявлені в трупі тварини (у тілі живої тварини) і в об'єктах зовнішнього середовища (кормі, воді, які споживала тварина)?
12. Чи втрачено можливості загальногосподарського або спеціального використання тварини внаслідок її отруєння, і якщо так, то як надовго (*вказати строк*)?
13. Чи спричинило отруєння тварини її каліцтво?
14. Чи перебуває отруєння тварини у причиново-наслідковому зв'язку із розладом її здоров'я або смертю?
15. Чи заподіяло отруєння тварині фізичні біль і страждання перед смертю?

Уважаємо також доцільним доповнити запропонованим нами переліком питань п. 9.3 розд. IX «Судово-ветеринарна експертиза» Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³³.

Схарактеризуймо ці питання докладніше й обґрунтуємо їхнє значення для виконання судово-експертних завдань, суду та правоохоронних органів.

1. До якого виду та класу належить надана на дослідження тварина (труп тварини)? Чи є тварина хребетною?

Визначення поняття «тварина» в українському законодавстві й у спеціальній науковій літературі різноманітне.

Оскільки отруєння може стосуватися різних тварин, наведемо відповідні дефініції, викладені в ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»: *тварини* — біологічні об'єкти, що належать до фауни (сільськогосподарські, домашні, дикі, зокрема домашня та дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові; абз. 2); *дикі тварини* — тварини, природним середовищем існування яких є дика природа (зокрема, ті, які перебувають у неволі або напіввільних умовах; абз. 3); *домашні тварини* — собаки, коти й інші тварини, яких люди традиційно утримують і розводять, а також штучно виведені людьми для задоволення естетичних потреб та потреб у спілкуванні (абз. 4); *сільськогосподарські тварини* — тварини, яких люди утримують і розводять для отримання продуктів та сировини тваринного походження (абз. 5); *безпритульні тварини* — домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини (абз. 6); *експериментальна тварина* — тварина, яку використовують для проведення наукових дослідів, експериментів (абз. 7)³⁴.

Водночас Закон України «Про ветеринарну медицину» зазначає, що тваринами є ссавці, свійська птиця, дикі птахи, бджоли, комахи, риби, ракоподібні, молюски, жаби, амфібії та рептилії³⁵.

Кримінальним кодексом України (далі — *КК України*) кримінальну відповідальність за жорстоке поводження

33 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 08.11.2024).

34 Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

35 Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1206-20#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

з тваринами передбачено винятково щодо хребетних (ст. 299)³⁶. У зоологічній систематиці *хребетні* — це кілька класів тварин: риби, земноводні, плазуни, птахи та ссавці.

Отже, об'єктом правопорушення можуть стати домашні, дикі, сільськогосподарські, лабораторні, екзотичні, зоопаркові й циркові хребетні тварини, незалежно від умов мешкання, рівня продуктивності, місця утримання, мети використання, віку, статі, права власності на них тощо.

Для того щоб правоохоронні органи кваліфікували дії щодо тварини як жорстоке поводження, обумовлене ст. 299 КК України³⁷, експерт (за результатами проведеної судово-ветеринарної експертизи) має констатувати, що підекспертна жива тварина або досліджений труп тварини належить до хребетних тварин³⁸.

2. Якої статі й віку надана на дослідження тварина, якими є її фізіологічні особливості?

Як ст. 299 КК України передбачає кримінальну, так ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — *КУпАП*) — адміністративну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами³⁹. До того ж окремі ознаки жорстокого поводження з тваринами (щодо скалічених; старих; новонароджених (у птахів — нелютних); вагітних; хворих, кульгавих, із тяжкими ушкодженнями (не здатних самостійно переміщатися); із генетичними вадами розвитку; а також тих, що перебувають

у стані стресу, обмерзання, потерпають від голоду, спраги тощо; у період розмноження та виховання потомства та ін.) під час розгляду справи суд може кваліфікувати як такі, що обтяжують відповідальність.

3. Які клінічні ознаки у живої тварини або патоморфологічні зміни у трупі тварини виявлено під час судово-ветеринарного дослідження?

Отруєння за формою протікання може бути *блискавичним, гострим, підгострим, хронічним*. Блискавична й гостра форми зазвичай настають у разі однократного потрапляння до організму токсичної або летальної дози отрути, розвиваються надзвичайно швидко, закінчуються летально без жодних клінічних і патоморфологічних ознак (наприклад, отруєння ціанідами).

Гостре отруєння характеризується згасанням зорових і слухових рефлексів, судомами, коліками, посиленням потовиділенням, багаторазовим блюванням, парезами і паралічами, недостатністю серцево-судинних і дихальних функцій, асфіксією (смерть тварин настає протягом 24–48 годин).

Проте більшість отруєнь розвивається через деякий час після потрапляння отрути до організму тварини, що залежить від характеру отрути та швидкості її всмоктування у кров. Такі отруєння протікають стадійно і тривають від кількох годин до доби.

Підгостра форма отруєння виникає від одноразового приймання отрути,

36 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

37 Там само.

38 Там само.

39 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

проте розвивається повільно протягом 1–3 тижнів у зв'язку із прийомом меншої дози отрути, повільним усмоктуванням або виведенням її з організму. За підгострого отруєння у тварини виявляються морфофункційні зміни в окремих внутрішніх органах.

Хронічне отруєння пов'язане з багаторазовим надходженням малотоксичних кількостей отрути тривалий час. Клінічні ознаки виникають поступово, інколи набувають нетипового характеру. Смерть тварини у цьому разі настає за кілька тижнів або навіть місяців.

Клінічні ознаки отруєння залежать від виду токсичних речовин, які потрапили до організму тварини. Отруєння свинцем, нітратами, сполуками фенолу, отруйними рослинами, що містять алкалоїди й ефірні масла, спричиняють порушення функції центральної нервової системи; фосфороорганічними пестицидами — звуження зіниць, саливацію, важке дихання, уповільнення серцевого ритму, посилення перистальтики.

Зауважимо, що на тривалість протікання отруєння та ступінь вираженості клінічних і патоморфологічних ознак в організмі отруєної тварини суттєво впливають: 1) характеристика отрути (її фізичний (агрегатний) стан, хімічні властивості, кількість (та сама доза може бути індивідуальною, лікувальною, токсичною або смертельною) і концентрація в рідині або повітрі; темп уведення (повільний або інтенсивний); характер супутньої речовини (у нерозчинній суміші супутня речовина здатна нейтралізувати або ослабити дію отрути, і навпаки, у швидко розчинній суміші дія отрути посилюється або супутня речовина пришвидшує процес усмоктування); взаємодія отрут у разі їх послідовного або одночасного введення (синергізм або антагонізм), ха-

рактер трансформування в організмі); 2) особливості організму тварини (стан здоров'я, пов'язаний із порушенням детоксикаційної та видільної функцій організму; підвищена чутливість (зумовлює більш тяжке отруєння, а також настання смерті навіть від субтоксичних доз); наявність супутніх захворювань; вік; маса тіла; статеві належності (у деяких випадках); шляхи надходження отрути до організму; шляхи виведення (елімінації) з організму (через нирки, легені, печінку, слизові оболонки, залози); звикання до конкретної хімічної речовини, характер умісту шлунка і ступінь його наповнення; здатність організму до опору; індивідуальна генетично зумовлена непереносимість; медикаментозна алергічна реакція; звикання до отрут; проведені лікувальні процедури (активна детоксикація, симптоматична терапія та ін.) тощо).

Для визначення отруєння важливе значення має органолептичне оцінювання запаху вмісту шлунка під час судово-ветеринарного розтину трупа тварини (запах часнику свідчить про отруєння фосфідом цинку, гіркою мигдалю — синильною кислотою, оцту — оцтовою кислотою, фенолу — парами карболової кислоти та ін.).

Колір слизових оболонок органів шлунково-кишкового каналу також має діагностичну цінність: жовтий характерний для отруєння азотною та пікриновою кислотами, а також солями хрому; синій або зелений — солями міді; сіро-чорний — свинцем, сіро-білий — фенолом (карболовою кислотою). У шлунково-кишковому каналі можна виявити залишки зерен або кристалів сполук токсичних речовин (до прикладу, кристали сульфату міді). Отрута здатна змінити колір крові: чадний газ — на яскраво-червоний, нітрати й нітриди — на шоколадний.

Інтотоксикація їдкими отрутами характеризується запальними та некротичними змінами слизової оболонки органів травлення (язика, глотки, стравоходу, тонкої кишки), утворення в крові гематину (за отруєння оцтовою кислотою, солями кислот, їдкими лугами), карбоксигемоглобіну (за отруєння чадним газом), метгемоглобіну (за отруєння нітратами й нітритами). Окрім того, у шлунково-кишковому каналі можна виявити окремі часточки неперетравлених рослинних об'єктів (листя, ягід, клубнів тощо), які спричинили отруєння; бурих лужних мас із клаптями відшарованої слизової оболонки (за отруєння їдкими отрутами, зокрема лугами).

Патоморфологічні зміни в організмі отруєної тварини у вигляді крововиливів у нутрощах здатні спричинити отрути, які підвищують проникливість кровоносних судин (миш'як, фосфор тощо).

4. Які ускладнення здоров'я виникли у тварини та чи є ці ускладнення смертельними?

Отруєння тварини є хімічним ушкодженням, яке спричиняє тимчасовий або стійкий розлад здоров'я, каліцтво або смерть тварини та порушує анатомічну цілісність, структуру і/або функції органів і тканин.

Розлад здоров'я тварини — це будь-яке порушення нормальної діяльності організму, стійке порушення режиму звичного існування (життя), утрата здатності до корисного (загальногосподарського або спеціального) використання і/або можливості самостійно повноцінно існувати в довіллі або розвиток хворобливого процесу, безпосередньо пов'язаний зі шкодою, завданою їй здоров'ю.

Ускладнення здоров'я є вторинним патологічним станом, який виявляється після отруєння та причинно пов'язаний із ним. Тож ускладнення є наслідком самого отруєння, його ускладнення або гостроти вияву конкуруючих, поєднаних, фонових і супутніх патологій (шок, колапс, гостра крововтрата, гостра поліорганна недостатність; гіпоксія; вторинні розлади внутрішньо-органного кровообігу; критичне зменшення капілярного кровотоку; гемоліз еритроцитів тощо).

Ускладнення здоров'я тварини від отруєння є смертельними за тяжких тілесних ушкоджень, які в момент заподіяння або через певний проміжок часу призводять до розвитку загрозливих для організму патологічних процесів, що завершуються (можуть завершитися) смертю. У такому разі судовий експерт має з'ясувати прямий причинно-наслідковий зв'язок між отруєнням і смертю тварини.

Іншим видом ускладнення здоров'я тварини, спричиненим отруєнням, може стати її каліцтво, досліджувати яке найкраще за «Методикою судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва»⁴⁰.

5. Якого ступеня є тяжкість шкоди, заподіяної здоров'ю тварини?

Ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, визначає винятково судовий експерт, атестований за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», із метою оцінити ушкодження різної природи, зокрема хімічної, під час судово-ветеринарного дослідження живої тварини (трупа тварини) відповідно до «Правил судово-ветеринарного

40 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва. Харків, 2021. 50 с. Реєстр. код 18.1.01 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 01.11.2024).

визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації)»⁴¹ (далі — «Правила»).

Шкода, заподіяна здоров'ю тварини, полягає в тимчасовому або стійкому порушенні функцій органів, систем організму і/або ділянок тіла, унаслідок ушкодження (травми), захворювання, патологічного стану, що обмежили основні вияви життєдіяльності порівняно з іншими тваринами того самого виду, а також знівечили зовнішній вигляд тварини через деформування частин тіла і/або їх фізичну відсутність.

Тілесними ушкодженнями (травмою) є шкода здоров'ю у вигляді тимчасового або стійкого його розладу, каліцтва або смерті, що виникли від дії травмувальних чинників зовнішнього середовища (зокрема, хімічних — отрут) і виявляються у порушенні анатомічної цілісності, структури та функції тканин, органів або частин тіла.

Виокремлюють три ступеня тяжкості ушкоджень, які різняться специфічними формалізованими ознаками: *тяжкі* (небезпека для життя в момент заподіяння шкоди; утрата будь-якого органа або ділянки тіла чи втрата органом або ділянкою тіла їхніх функцій; знівечення (спотворення) екстер'єру; травматичне переривання вагітності); *середньої тяжкості* (відсутність ознак важкого ушкодження; тривалий розлад здоров'я та втрата здатності виконувати корисну роботу впродовж 21 доби й довше); *легкі* (скороминуші наслідки без розладу здоров'я тривалістю не більше ніж 6 днів; короточасні розлади здоров'я та короточасна втрата здатності виконувати корисну роботу впродовж 6–21 доби).

6. Якою є причина смерті тварини, труп якої надано на дослідження?

⁴¹ Яценко І. В., Парилівський О. І. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації). Харків, 2022. 47 с.

Якщо тварина померла через отруєння, то яка саме отрута спричинила цю смерть? (Примітка. Вирішує комплексна судова експертиза, до прикладу: ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин.)

Визначення причини смерті тварини в разі підозри на її отруєння є чи не найголовнішим і найскладнішим питанням як для судових експертів, так і для правоохоронних органів (для обґрунтованої кваліфікації скоєного правопорушення). Правильне визначення причини смерті тварини прямо пов'язане з об'єктивно поставленим судово-ветеринарним діагнозом на підставі комплексу ознак: клінічного вияву (симптомів) патоморфологічних ознак, хіміко-токсикологічного виявлення отрути в організмі (з урахуванням аналізу даних із матеріалів кримінального провадження — протоколів огляду місця події та допиту свідків тощо).

Судово-ветеринарний експерт має зазначити, що причиною смерті тварини є основне ушкодження (отруєння екзогенними отрутами, оскільки вони спричиняють хімічні ушкодження) або його ускладнення. *Основним ушкодженням* є певна нозологічна форма (наприклад, отруєння фосфорорганічними пестицидами). *Ускладнення отруєння* — це вторинні щодо основного ушкодження (отруєння) патологічні процеси, які етіологічно й патогенетично пов'язані з ним і безпосередньо або через ускладнення основного ушкодження (отруєння) спричинили смерть тварини. Ускладнення можуть стати провідними в патогенезі отруєння та мати вирішальне значення в настанні смерті тварини (приміром, отруєння тварини на тлі цукрового діабету, або анемії, або гострої поліорганної недостатності тощо).

Супутні патологічні стани — етіологічно не пов'язані з отруєнням і його ускладненнями (до прикладу: отруєння на тлі травматичного ретикулоперикардиту). Супутня патологія може сформуватися та виявитися як до, так і після отруєння тварини.

Безпосередньою причиною смерті в разі отруєння необхідно вважати морфологічні зміни органів, які призвели до розвитку незворотних функційних порушень і неможливості продовжувати життя (наприклад, смертельне отруєння екзогенними отрутами або ускладнення несмертельних отруєнь, як-от: панкреонекрозу, критичної крововтрати внаслідок отруєння антикоагулянтними родентицидами, зокрема, бромадіолоном).

У разі умисного або з необережності отруєння тварини (для з'ясування того, чи це взагалі отруєння), призначають комплексну судову ветеринарну та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизу, у межах якої судово-ветеринарний експерт на підставі спеціальних ветеринарних знань: 1) аналізує надані на дослідження ветеринарні документи (приміром, витяг з історії хвороби тварини); 2) описує клінічні ознаки протікання отруєння шляхом безпосереднього дослідження підекспертної тварини; 3) проводить судово-ветеринарний розтин підекспертного трупа тварини; а судовий експерт з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин (на підставі своїх спеціальних знань) виявляє отруту в крові або внутрішніх органах (наприклад, певний інсектицид, пестицид тощо та визначає його концентрацію за потреби й можливості).

У результаті інтеграції спеціальних знань цих двох судових експертів у межах однієї комплексної судової експертизи можна об'єктивно й обґрунтовано

постановити судово-ветеринарний діагноз і з'ясувати причину смерті тварини, пов'язану з її отруєнням, а також причиново-наслідковий зв'язок між потраплянням виявленої отрути до організму й настанням смерті (якщо об'єктом дослідження є труп) або розвитком хворобливого (патологічного) процесу, який і є отруєнням (якщо об'єктом дослідження є жива тварина).

Отже, комплексна судова ветеринарна та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертиза має визначити основне ушкодження (отруєння екзогенними отрутами), ускладнення отруєння, супутні, фонові, конкурентні й поєднані патології, які разом характеризуватимуть причину смерті тварини.

7. Прижиттєво чи посмертно отрута потрапила до організму тварини?

З'ясування прижиттєвості або посмертності потрапляння отрути до організму має важливе значення для визначення складу злочину суб'єктом розслідування, а для судових експертів — для відповіді на питання про причину смерті або розлад здоров'я тварини. Відповідь судових експертів на це питання окреслює наступні дії суб'єкта досудового розслідування: відкриття кримінального провадження або відмова у його відкритті.

Посмертне потрапляння будь-яких речовин до організму можуть зумовити надання ветеринарної реанімаційної допомоги безпосередньо після біологічної смерті тварини або маскуванню отруєнням більш тяжкого злочину.

Загальними ознаками прижиттєвого потрапляння отрути до організму тварини є реакція на неї органів або тканин організму, які ще функціонують: система кровообігу під дією деяких отрут реагує збільшенням пористості стінок кровоносних судин (масивними крово-

вливами в порожнини тіла, тканини або порожнини органів, просочуванням кров'ю паренхіми органів із наступним її зсіданням і, як наслідок, розвитком загального знекровлення); крововиливами під ендокард; в'ялістю міокарда; переповненням кров'ю коронарних судин; зникненням поперечної смугастості міофібрил міокарда; множинними некрозами; дистрофічними явищами.

Органи дихання реагують на прижиттєве отруєння газоподібними отрутами застійною гіперемією, набряком, відкладанням сажі на слизовій оболонці носової порожнини, глотки, гортані, трахеї, бронхів у разі вдихання твариною чадного газу та продуктів горіння (в органах дихання можна виявити блювотні маси внаслідок аспірації останніх).

Органи травлення за життя тварини реагують на отруту почервонінням або синюшністю; гострим серозно-катаральним, геморагічним, крупозним дифтеритичним або дифтеритично-некротичним запаленням слизових оболонок; крововиливами й ерозіями у шлунково-кишковому каналі; повнокров'ям компактних органів і дистрофічними змінами в них; крововиливами на серозних оболонках; специфічним запахом умісту шлунка й кишечника (за отруєння фосфідом цинку — часнику); пожовтінням слизових оболонок (за люпинозу); запальними й некротичними змінами слизових оболонок органів травного каналу (за отруєння деструктивними отрутами).

Органи центральної нервової системи реагують на отруту повнокров'ям головного мозку, набряклістю м'якої мозкової оболонки й речовини головного мозку, розм'якшенням окремих ділянок останнього.

Кров реагує на отрути шляхом зміни кольору (на буро-коричневий (шоколад-

ний) за отруєння нітратами й нітридами); реологічних властивостей; умістом карбоксигемоглобіну (за отруєння чадним газом).

Органи сечовиділення реагують на отруту дистрофічними й некротичними змінами в нирках, покрученням каналців нефронів, крововиливами у стінки сечового міхура.

Зрештою важливою реакцією організму, що свідчить про прижиттєвість отруєння, є численні дистрофічні, некротичні вогнища, а також ознаки запалення, супроводжувані реактивною інфільтрацією із лейкоцитів і плазматичних клітин, периваскулярними набряками.

Якщо отруту введено в тіло тварини посмертно, її можна виявити лише в локальних місцях такого введення разом зі слідами від ін'єкцій або інфузій, особливо в нетипових ділянках тіла тварини; також (як відповідь організму тварини на отруту) не спостерігатимуться клітинні й судинні явища запальних реакцій, дистрофічні й некротичні явища.

8. Як саме отрута потрапила до організму тварини й у якому вигляді? Чи пов'язане отруєння тварини зі споживанням корму й води?

Інтенсивність дії отрути залежить від шляхів її надходження до організму: через рот, пряму кишку, ніс, неушкоджену шкіру, піхву, парентерально (підшкірно, внутрішньом'язово, внутрішньовенно, внутрішньочеревинно) тощо.

Найчастіший спосіб потрапляння отрути до організму тварини — через рот, із кормом і водою, усмоктування яких у кров відбувається у шлунку та тонкій кишці, далі через ворітну вену — у печінку, де вона частково знезаражується. Натомість отрути, уведені через пряму кишку (інтаректально) і піхву (інтравагінально), надходять у загальний

кровообіг, оминувши печінковий бар'єр, тож спричиняють більший токсичний ефект за тих самих доз.

Швидко й майже в незміненому вигляді отрути надходять у кров у складі розчинів за парентерального введення, а гази й пар — у разі їх вдихання через органи дихання. Інтенсивність черезшкірного проникнення отруту залежить від площі та тривалості їх контакту зі шкірою, а також здатності розчинятися в жирах.

У разі парентерального введення звертають увагу на крапкові колоті рани на шкірі тварини, утворені від уколу голки шприца. Водночас необхідно виключити такі сліди, якщо тварині надавали ветдопомогу, і зважити на давність та збіг їх утворення з настанням отруєння тварини.

Отрути можуть потрапити до організму тварини у вигляді порошку (отрути для боротьби із мишоподібними гризунами, щурами — екоцид С, фосфід цинку тощо), пігулки (ізоніазид, рифампіцин, гранули для боротьби з мишами та гризунами (*iRex*) та ін.), пасти (паста *Bros* тощо), розчину (пестициди, родентициди, корозійні отрути (ідкі натр, калій і амоній; перекис водню; перманганат калію; соляна й азотна, оцтова й щавлева, сірчана й карболова (і її похідні — лізол, крезол, трикрезол) кислоти); формальдегід та ін.), газу (чадний газ, діоксид вуглецю, сірководень, пари карболової кислоти тощо).

9. Чи є отруєння небезпечним для життя тварини, а якщо так, то чим зумовлена така небезпека?

Багато отруту, що потрапляють до організму тварини, є небезпечними для життя та здатні спричинити суттєві розлади здоров'я або смерть тварини. Згідно з п/п. 2.5.33 «Правил» небезпечни-

ми для життя тварини є стани, за яких функції органів, систем органів і організму загалом не можуть відновитися самостійно та потребують застосування інтенсивної терапії (токсичні кома й шок; колапс; крововтрата (понад 30 % від загального об'єму); гострі серцево-судинна й дихальна, ниркова й печінкова недостатності; набряк легенів; синдром «шокової легені»; параліч дихальних м'язів; гострий гемокоагуляційний синдром; тяжкі інтоксикації отрутами загальнотоксичної дії без явищ місцевого хімічного ураження; гострий панкреонекроз та ін.)⁴².

Надання ветеринарної допомоги, що запобігло настанню смерті тварини, не варто брати до уваги під час оцінювання загрози життю таких ушкоджень, проте загрозовий для життя тварини стан, який розвивається у процесі клінічного перебігу ушкоджень, незалежно від часу, що минув після його заподіяння, перебуває з ним у прямому причиново-наслідковому зв'язку: це слід підтвердити об'єктивними клінічними дослідженнями.

За відсутності загрозових для життя тварини явищ, ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини отруєнням, потрібно оцінювати за наслідками ушкодження.

10. Чи мало надання ветеринарної допомоги тварині дефекти, які спричинили її отруєння?

Дефектом надання ветеринарної допомоги є неякісне виконання працівником ветмедицини діагностичних, лікувально-тактичних, реанімаційних, реабілітаційних та інших процедур, неякісна організація та здійснення профілактичних заходів, пов'язані з неналежним виконанням або невиконанням працівником ветмедицини своїх про-

42 Яценко І. В., Парилівський О. І. Зазнач. твір.

фесійних обов'язків, що спричинило негативні наслідки для тварини у вигляді розладу здоров'я (хвороби, ушкодження, каліцтва тощо) або смерті. Отруєння тварини може стати наслідком дефектів надання ветеринарної допомоги: через помилки в дозуванні ветеринарних лікарських засобів (концентрації, способи та кратність їх уведення), зневажання вимогами й пересторогами інструкцій із їх застосування (щодо молодняка, вагітних, індивідуальної та видової чутливості і/або непереносимості, комбінування з іншими засобами, можливих побічних ефектів тощо). За згаданих вище умов ветеринарні лікарські засоби можуть спричинити токсичні ефекти — отруєння. Неналежне надання ветдопомоги може статися через збіг випадкових обставин (нещасний випадок), професійні помилки працівників ветмедицини, заняття незаконною ветдіяльністю, професійний злочин або проступок.

Під час проведення СВЕ дефекти надання ветеринарної допомоги визначають за методикою, розробленою автором цієї статті⁴³.

Розв'язання цього питання у висновку експертів сприятиме з'ясуванню суб'єктом досудового розслідування та судом причини отруєння тварини, однією з яких може стати неналежне надання ветеринарної допомоги.

11. Чи мають спільну родову та групову належність речовини, виявлені в трупі тварини (у тілі живої тварини) і в об'єктах зовнішнього середовища (кормі, воді, які споживала тварина)?

Для відповіді на це запитання необхідно проаналізувати результати хіміко-токсикологічного дослідження вилу-

ченого із трупа тварини біоматеріалу (нутрощі й біологічні рідини організму (кров, сеча, кал, жовч, молоко, блювота, уміст шлунково-кишкового каналу тощо)) і кормів та води, вилучених безпосередньо із годівниці, які тварина споживала напередодні отруєння або настання смерті. У разі якщо в організмі тварини і в споживаному кормі або воді виявлено однакову отруту, констатують, що смерть або розлад здоров'я спричинила виявлена отрута.

Аналіз результатів хіміко-токсикологічного дослідження речовини, виявленої у відкритих ампулах, флаконах, шприцах, залишених на місці події, і в біологічному матеріалі, отриманому від тварини (трупа тварини), дасть підстави підтвердити або спростувати ідентичність отрути, виявленої в ампулах, флаконах, шприцах тощо та в організмі тварини, і з'ясувати спосіб (шлях) її введення (під час проведення діагностично-лікувальних заходів або з метою заподіяти шкоду здоров'ю та життю тварини: це вирішує суб'єкт досудового розслідування).

12. Чи втрачено можливості загальногосподарського або спеціального використання тварини внаслідок її отруєння, і якщо так, то як надовго (вказати строк)?

Утрата можливості загальногосподарського або спеціального використання є реальною в разі розладу здоров'я, каліцтва або смерті тварини.

Відповідно до «Правил» під загальногосподарським використанням тварини необхідно розуміти її здатність виконувати корисну роботу із закріпленням комплексу потрібних людині навичок на рівні умовних рефлексів

43 Яценко І. Методика проведення судово-ветеринарної експертизи з метою визначення дефектів ветеринарної допомоги. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 57—86. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.05 (дата звернення: 01.11.2024).

тварини (із метою, наприклад, пошуку матеріальних об'єктів, захисту в певних обставинах, охорони об'єктів, участі у спортивних та видовищних заходах тощо; п. 1.16 і 1.17)⁴⁴.

Корисною є така робота тварини, якою вона приносить максимальну вигоду людині. За тривалістю в часі розлад здоров'я тварини (коли вона не здатна виконувати корисну роботу) може бути *тимчасовим* (незначні скороминущі наслідки тривалістю не більше ніж 6 діб); *короткочасним* (6–21 добу); *тривалим* (понад 21 добу)⁴⁵. У зв'язку із цим розрізняють три ступеня тяжкості шкоди, умисно заподіяної здоров'ю тварини, зокрема отруєнням: тяжкий, середньої тяжкості та легкий (докладніше про це — *див. питання 5*).

Значення розв'язання цього питання полягає в тому, що висновок суд-ветексперта про втрату можливості використовувати тварину в господарсько-корисних роботах протягом певного часового періоду може стати обґрунтованою підставою для вимагання в судовому порядку відшкодувати матеріальні збитки за час (визначений суд-ветекспертом), коли тварина не працювала через розлад здоров'я.

13. Чи спричинило отруєння тварини її каліцтво?

У ст. 299 КК України передбачено кримінальну відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, зокрема якщо тварині заподіяно каліцтво⁴⁶. Багато отрут здатні спричинити тяжкі розлади й ускладнення функціонування організму тварини, отже, утрату здоров'я, повну або часткову функційну

втрату будь-якого органа, що призведе до фізичних обмежень життєдіяльності, зокрема каліцтва.

З огляду на це під обмеженістю життєдіяльності тварини щодо її загальногосподарського використання необхідно розуміти міру зменшення здатності виконувати корисну некваліфіковану роботу, проте під обмеженістю життєдіяльності тварини щодо спеціального використання необхідно розуміти її здатність виконувати корисну кваліфіковану, спеціалізовану роботу, тобто таку, для виконання якої потрібно цілеспрямовано формувати й закріплювати комплекс потрібних людині службових навичок.

Ступінь обмеження життєдіяльності тварини — величина відхилення від звичної природної життєдіяльності тварини. Вона характеризується одним або сукупністю найважливіших його критеріїв. У судово-ветеринарній практиці виокремлюють три ступеня обмеження життєдіяльності тварини: *помірно виражене* (III ступеня), *виражене* (II ступеня), *значне* (I ступеня).

Факт каліцтва тварини констатує винятково судово-ветеринарний експерт відповідно до методики, розробленої автором цієї статті разом зі співавторами⁴⁷. Судово-ветеринарне дослідження трупів отруєних тварин із метою визначити їхнє каліцтво здійснюють так само, як і дослідження живих тварин.

14. Чи перебуває отруєння тварини у причиново-наслідковому зв'язку із розладом її здоров'я або смертю?

Правоохоронні органи або суд можуть кваліфікувати отруєння тварин (як

44 Яценко І. В., Парилівський О. І. Зазнач. твір.

45 Там само.

46 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

47 Яценко І. В., Парилівський О. І., Казанцев Р. Г. Зазнач. твір.

об'єктів кримінально-правової охорони) як жорстоке поводження із тваринами — злочин із матеріальним складом, передбачений ст. 299 КК України⁴⁸. У цьому разі виникає потреба об'єктивно визначити причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням (причиною) і наслідком (розладом здоров'я, каліцтвом або смертю тварини), коли причина породжує ці наслідки, винятково за результатами проведеної комплексної судової ветеринарної та з дослідження сильнодіючих і отруйних речовин експертизи. Варто зауважити, що така причина має бути самодостатньою і не повинна потребувати додаткових умов, окрім учинення самого небезпечного діяння.

Судові експерти мають з'ясувати причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням і настанням смерті тварини. Наявність отрути в організмі не означає, що тварина померла саме від отрути: отруту в організмі можуть виявити, але в концентрації, яка не спричинила б смерті тварини.

За наявності отрути в організмі смерть може статися з іншої причини (наприклад, від розриву аневризми аорти внаслідок перенавантаження: у цьому разі відсутній прямий причиново-наслідковий зв'язок між отруєнням (наявністю отрути в організмі) і смертю тварини).

У зв'язку із цим недостатньо виявити факт наявності або відсутності отрути в організмі: необхідно також зважати на клінічні ознаки й патологоанатомічні зміни, що відбуваються (відбувалися)

певний час у процесі протікання отруєння.

Небезпечні наслідки розладу здоров'я або смерті тварини, спричинені отруєнням, є заподіяною їй нематеріальною шкодою, що не має фізичних одиниць виміру: таку шкоду визначають за критеріями нематеріального (морального) характеру. Оскільки характер наслідків отруєння тварини (розлад здоров'я, каліцтво або смерть) впливає на ступінь тяжкості шкоди, заподіяної їй здоров'ю⁴⁹, то такий злочин передбачає покарання за ст. 299 КК України⁵⁰ відповідно до ступеня його суспільної небезпеки.

Як відомо, розрізняють *прямий* (безпосередній) і *непрямий* (опосередкований) причиново-наслідковий зв'язок. У разі підтвердження результатами проведеного дослідження *прямого причиново-наслідкового зв'язку* між отруєнням тварини та розладом її здоров'я або настанням смерті судово-ветеринарний експерт має скласти відповідний висновок у *категоричній формі*. Водночас для суб'єкта досудового розслідування або суду таке підтвердження у висновку експерта є лише першим етапом, який наближає до визнання правопорушника винним у скоєнні злочину, передбаченого ст. 299 КК України⁵¹, і притягнення його до юридичної відповідальності. Окрім того, суб'єкт досудового розслідування або суд має довести суб'єктивний бік такого злочину, тобто вину особи у формі умислу або необережності щодо наслідку, який настав.

48 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

49 Яценко І. В. Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини, в судово-ветеринарній експертизі. *Форум права*. 2023. Вип. 75. № 2. С. 65—88. DOI: 10.5281/zenodo.7699531 (дата звернення: 01.11.2024).

50 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

51 Там само.

15. Чи заподіяло отруєння тварині фізичні біль і страждання перед смертю?

У судовій ветеринарії (залежно від характеру дії на органи та тканини) виокремлюють кілька груп отрут: їдкі (сильнокислі або лужні хімічні речовини), що здатні спричинити важкі хімічні опіки травного каналу (симптоми: біль (особливо під час ковтання), кашель, задишка та блювання); деструктивні (спричиняють некротичні й дистрофічні зміни печінки, нирок, серця, головного мозку); які змінюють гемоглобін крові та спричиняють асфіксію. Отже, отрути завдають тварині фізичного болю та страждань. З огляду на це, *фізичний біль* – це стан тварини у вигляді страждання, спричиненого фізичним або хімічним впливом на її тіло (зокрема, отрути).

Стражданням є сукупність украй неприємних або болісних відчуттів живої істоти, за яких вона відчуває фізичний і/або психоемоційний дискомфорт, біль, стрес, нестерпні муки. Цей термін охоплює безліч станів і ситуацій, які можуть суттєво різнитися залежно від особливостей впливу окремих чинників на організм. Завдання тварині сильних і тривалих страждань, що спричиняють розлад її здоров'я, каліцтво, хронічний стрес або смерть⁵², свідчить про відсутність у правопорушника будь-якого жалю до тварини, особливо якщо він

отримує задоволення, спостерігаючи за її болем і стражданнями.

До дій, що завдають тварині болю та страждань, належать: тривале позбавлення їжі, пиття, тепла, утримання у шкідливих для здоров'я умовах, надмірна експлуатація та ін.⁵³ Ми вважаємо доцільним щодо тварин послуговуватися не терміном «моральні страждання», а терміном «психоемоційні страждання». На жаль, до сьогодні у судовій ветеринарії не визначено окремих елементів категорійно-поняттєвого апарату (зокрема, тривалості та ступеня болю). Науковці також не досягли однастайності щодо здатності тварин відчувати страждання в разі дії на них різних негативних зовнішніх чинників. На думку зоопсихологів, тварини здатні відчувати біль та емоційно реагувати на певну ситуацію (адже у них добре розвинуті нервова система та вища нервова діяльність). Проте більшість цих питань нині перебувають на рівні наукової дискусії⁵⁴. Розтлумачити їх в кожному конкретному експертному випадку допоможе клінічне судово-ветеринарне дослідження (гормонів стресу, структури надниркових залоз, дисциркуляторних змін в органах тощо).

Ступінь фізичного болю та страждань пропорційно залежить від клінічного стану отруєної тварини, а також позначається на мірі її болю та страждань від заподіяного отруєння: за отруєння тяжкого ступеня вони дуже сильні або нестерпні;

52 Camps T., Amat M., Manteca X. A Review of Medical Conditions and Behavioral Problems in Dogs and Cats. *Animals (Basel)*. 2019. Vol. 9. Is. 12. Art. 1133. DOI: [10.3390/ani9121133](https://doi.org/10.3390/ani9121133) (дата звернення: 01.11.2024) ; Kooriyama T., Ogata N. Salivary stress markers in dogs: Potential markers of acute stress. *Research in Veterinary Science*. 2021. Vol. 141. Pp. 48–55. DOI: [10.1016/j.rvsc.2021.10.009](https://doi.org/10.1016/j.rvsc.2021.10.009) (дата звернення: 01.11.2024).

53 Foraita M., Howell T., Bennett P. Environmental influences on development of executive functions in dogs. *Animal Cognition*. 2021. Vol. 24. Is. 4. Pp. 655–675. DOI: [10.1007/s10071-021-01489-1](https://doi.org/10.1007/s10071-021-01489-1) (дата звернення: 01.11.2024).

54 Доценко В. В. Зоопсихологія : навч. посіб. Харків, 2019. С. 132–133. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9411a76f-09bf-4c35-b69d-c6fe33a244a6/content> (дата звернення: 07.11.2024).

за отруєння середньої тяжкості або легкого — помірні, слабкі та вкрай слабкі.

Значення висновку судово-ветеринарного експерта про завдання тварині ушкоджень, фізичного болю та страждань (зокрема, безпосередньо перед її смертю) полягає в можливості правильно кваліфікувати правопорушення «жорстоке поводження з тваринами»: якщо тварині заподіяли тілесні ушкодження, каліцтво або настала її смерть, такі діяння правоохоронні органи або суд кваліфікують як злочин, передбачений ст. 299 КК України⁵⁵; якщо страждання тварини не супроводжували тілесні ушкодження, каліцтво або не настала її смерть, такі діяння з твариною кваліфікують як адміністративний проступок, передбачений ст. 89 КУпАП⁵⁶.

Висновки

За принципами діалектики, формальної логіки, системного аналізу й моделювання розроблено, обґрунтовано та сформульовано систему питань, які можна поставити судетекспертові в постанові (прокурора, слідчого, дізнавача) або ухвалі (слідчого судді, суду) про призначення СВЕ тварин у разі отруєння екзогенними отрутами, що своєю чергою позитивно позначиться на ефективності проведення та результативності СВЕ, наданні обґрунтованого й об'єктивного висновку в категоричній формі. Цією системою питань доцільно доповнити Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Усі питання, поставлені у процесуальному документі про призначення судової експертизи (зокрема, у разі отру-

єння тварин), можна умовно об'єднати у три групи: 1) розпізнавальні ознаки й фізіологічні особливості живої тварини (трупа тварини); 2) виявлення отрути та визначення шляхів і способів її потрапляння до організму тварини, механізму дії отрути; з'ясування ступеня розладу здоров'я тварини та ступеня втрати можливості використовувати тварину внаслідок її отруєння; 3) визначення причинно-наслідкового зв'язку між отруєнням і розладом здоров'я (отруєнням і смертю) тварини, з'ясування наслідків отруєння (зокрема, чи завдано тварині перед смертю фізичного болю та страждань).

Substantiation of Issues in the Procedural Document on the Appointment of a Multidisciplinary Forensic Examination Concerning Animal Poisoning

Ivan Yatsenko

The author intended to identify and substantiate questions addressed in the ruling (of the investigating judge, court) or the resolution (of the investigator, inquiring officer, prosecutor) on the appointment of a multidisciplinary forensic veterinary examination and examination of highly toxic substances when investigating animal poisoning. The dialectical method, methods of formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, formalization, abstraction, idealization) as well as special methods (comparison, modeling, system-structural, system-functional, comparative-legal, hypothesis building) have been applied to fulfill this goal. A range of issues based on the principles of formal logic, dialectics, system analysis, and modeling has been outlined and can be tentatively grouped into

55 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

56 Кодекс ... про адміністративні правопорушення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

three groups: 1) identification signs and physiological features of a living animal (animal corpse); 2) identifying the poison and establishing ways and means of its entry into the animal's body, the mechanism of poisoning action, determining the degree of the animal's health impairment and the degree of loss of an animal's value as a result of poisoning; 3) establishing a causal link between poisoning and health impairments (poisoning and death) of the animal, clarifying consequences of poisoning (specifically whether the animal was subjected to physical pain and suffering before death). The practical value of the research findings consists in that logically systematic and scientifically developed questions may be addressed by the subject of pre-trial investigation or the court in the procedural document on the appointment of a multidisciplinary forensic veterinary examination to obtain the most complete and detailed answers to them in forensic expert conclusions in the shortest possible time.

Keywords: multidisciplinary forensic examination; poisoning; exogenous poisons; procedural document; forensic examination appointment; questions in investigator's ruling or court decision.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не брали участі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bates, N., Morrison, C., Flaig, L., Turner, A. D. (2020). Paralytic shellfish poisoning and palytoxin poisoning in dogs. *Veterinary Record*. Vol. 187. Is. 7. DOI: [10.1136/vr.105686](https://doi.org/10.1136/vr.105686).
- Bertero, A., Rivolta, M., Davanzo, F., Caloni, F. (2020). Suspected environmental poisoning by drugs, household products and pesticides in domestic animals. *Environmental Toxicology and Pharmacology*. Art. 80:103471. DOI: [10.1016/j.etap.2020.103471](https://doi.org/10.1016/j.etap.2020.103471).
- Bertero, A., Chiari, M., Vitale, N., Zanoni, M. et al. (2020). Types of pesticides involved in domestic and wild animal poisoning in Italy. *The Science of the Total Environment*. Art. 707:136129. DOI: [10.1016/j.scitotenv.2019.136129](https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136129).
- Bischoff, K., Rumbelha, W. K. (2018). Pet Food Recalls and Pet Food Contaminants in Small Animals: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. Vol. 48. Is. 6. DOI: [10.1016/j.cvs.2018.07.005](https://doi.org/10.1016/j.cvs.2018.07.005).
- Botelho, A. F. M., Machado, A. M. D., da Silva, R. H. S., Faria, A. C. et al. (2020). Fatal metaldehyde poisoning in a dog confirmed by gas chromatography. *BMC Veterinary Research*. Vol. 16. Is. 1. DOI: [10.1186/s12917-020-02348-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02348-w).
- Buchweitz, J. P., Johnson, M., Wixson, M., Puschner, B. (2021). Quantitation of Methamphetamine and Amphetamine in Postmortem Canine Tissues and Fluids. *Journal of Analytical Toxicology*. Vol. 46. Is. 2. DOI: [10.1093/jat/bkab043](https://doi.org/10.1093/jat/bkab043).
- Camps, T., Amat, M., Manteca, X. (2019). A Review of Medical Conditions and Behavioral Problems in Dogs and Cats. *Animals (Basel)*. Vol. 9. Is. 12. Art. 1133. DOI: [10.3390/ani9121133](https://doi.org/10.3390/ani9121133).
- Chłopaś-Konowatek, A., Zawadzki, M., Kuraś, Ł., Wachelko, O. et al. (2022). Simultaneous poisoning of 48 birds of prey – bendiocarb determination with the use of UHPLC-ESI-MS/MS method in fatal case from Eastern Europe. *Archiwum Medycyny*

- Sadowej i Kryminologii*. Vol. 72. Is. 2. DOI: 10.4467/16891716AMSIK.22.009.16807.
- Chłopaś-Konowalek, A., Tusiewicz, K., Wachelko, O. et al. (2022). A Case of Amphetamine and Methamphetamine Intoxication in Cat. *Toxics*. Vol. 10. Is. 12. DOI: 10.3390/toxics10120749.
- Clayton, M. J., Davis, T. Z., Knoppel, E. L., Stegelmeier, B. L. (2020). Hepatotoxic Plants that Poison Livestock. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. Vol. 36. Is. 3. DOI: 10.1016/j.cvfa.2020.08.003.
- Cooper, J. E., Cooper, M. (2021). Veterinary involvement in forensic medicine. *The Veterinary Record*. Vol. 189. Is. 6. DOI: 10.1002/vetr.1004.
- Dotsenko, V. V. (2019). *Zoopsykholohiia* [Animal Psychology] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9411a76f-09bf-4c35-b69d-c6fe33a244a6/content> [in Ukrainian].
- Foraita, M., Howell, T., Bennett, P. (2021). Environmental influences on development of executive functions in dogs. *Animal Cognition*. 2021. Vol. 24. Is. 4. DOI: 10.1007/s10071-021-01489-1.
- Fukushima, A. R., Peña-Muñoz, J. W., Leoni, L. A. B., Nicoletti, M. A., et al. (2022). Development, Optimization, and Validation of Forensic Analytical Method for Quantification of Anticholinesterase Pesticides in Biological Matrices from Suspected Cases of Animal Poisoning. *Toxics*. Vol. 10. Is. 5. DOI: 10.3390/toxics10050269.
- Gallocchio, F., Moressa, A., Stella, R., Rosin, R., et al. (2021). Fast and simultaneous analysis of carbamate pesticides and anticoagulant rodenticides used in suspected cases of animal poisoning. *Forensic Science International*. Art. 323:110810. DOI: 10.1016/j.forsci-int.2021.110810.
- Gwaltney-Brant, S. M. (2016). Veterinary Forensic Toxicology. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: 10.1177/0300985816641994.
- Jiang, S. F., Zhang, Y. T., Sun, J. et al. (2020). Study on the pharmacokinetics of bromadiolone in oral poisoning rabbits. *Zhonghua Lao Dong Wei Sheng Zhi Ye Bing Za Zhi*. Vol. 38. Is. 6. DOI: 10.3760/cma.j.cn121094-20190927-00395.
- Kazantsev, R. H., Yatsenko, I. V. (2022). Sudovo-veterynarna diahnozyka smertelnogo otruiennia sobak antykoahuliantnym rodentytsydom — bromadiolonom [Forensic veterinary diagnosis of dog's fatal poisoning with anticoagulant rodenticide — bromadiolone]. *Naukovyi visnyk veterynarnoi medytsyny*. № 1. DOI: 10.33245/2310-4902-2022-1-1-120-136 [in Ukrainian].
- Kazantsev, R. H., Yatsenko, I. V. (2024). Alhorytm diahnozyky fatalnogo otruiennia brodifakumom kotiv ta izoniazydrom sobak: kliuchovi sudovo-veterynarni aktsenty [Algorithm for Diagnosing Fatal Poisoning in Cats (Brodifacoum) and Dogs (Isoniazid): Key Forensic Veterinary Highlights]. *Suchasni dosiahnennia ta perspektyvy klinichnoi laboratornoi medytsyny u diahnozytsi khvorob liudyny ta tvaryn* : mat-ly IV naukprakt. mizhnar. dystants. konf. (Kharkiv, 28.03.2024). Kharkiv. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/56696> [in Ukrainian].
- Kooriyama, T., Ogata, N. (2021). Salivary stress markers in dogs: Potential markers of acute stress. *Research in Veterinary Science*. Vol. 141. DOI: 10.1016/j.rvsc.2021.10.009.
- Kotsiumbas, H. I., Dankovych, R. S., Vretsona, N. P. (2018). Patomorfolohiia ta diahnozyka otruiennia sobak izoniazydrom [Pathomorphology and diagnosis of dogs poisoning with isoniazid]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnogo universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S. Z. Gzhytskoho. Serii: Veterynarni nauky*. T. 20. № 83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvlnuvmbvn_2018_20_83_23 [in Ukrainian].
- Lockwood, R., Touroo, R., Olin, J., Dolan, E. (2019). The Influence of Evidence on Animal Cruelty Prosecution and Case Outcomes: Results of a Survey. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 64. Is. 6. DOI: 10.1111/1556-4029.14085.
- Machado, M., Queiroz, C. R. R., Wilson, T. M., Sousa, D. E. R. et al. (2022). Neurological and gastrointestinal manifestations of spontaneous poisoning by *Ricinus communis* in goats. *Toxicon*. Vol. 214. DOI: 10.1016/j.toxicon.2022.05.004.
- Munro, R. (2022). Viewpoint: Integrity and Limitations of Forensic Veterinary Evidence.

- Journal of Comparative Pathology*. Vol. 199. DOI: [10.1016/j.jcpa.2022.10.003](https://doi.org/10.1016/j.jcpa.2022.10.003).
- Nambirajan, K., Muralidharan, S., Ashimkumar, A. R., Jadhav, Sh. (2021). Nimesulide poisoning in white-rumped vulture *Gyps bengalensis* in Gujarat, India. *Environmental Science and Pollution Research International*. Vol. 28. Is. 41. DOI: [10.1007/s11356-021-14702-y](https://doi.org/10.1007/s11356-021-14702-y).
- Pivariu, D., Oros, A.-N., Tabaran, F., Gal, A. et al. (2020). Intentional Carbofuran poisoning in 7 dogs. *BMC Veterinary Research*. Vol. 16. Is. 1. DOI: [10.1186/s12917-020-02534-w](https://doi.org/10.1186/s12917-020-02534-w).
- Quail, M. Th. (2022). Rising abuse of veterinary drugs. *Nursing*. Vol. 52 Is. 11. DOI: [10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68](https://doi.org/10.1097/01.NURSE.0000872420.88590.68).
- Schweikle, S., Häser, A., Wetters, S., Raisin, M., et al. (2023). DNA barcoding as new diagnostic tool to lethal plant poisoning in herbivorous mammals. *PLoS One*. Vol. 18. Is. 11. DOI: [10.1371/journal.pone.0292275](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0292275).
- Seljetun, K. O., Eliassen, E., Karinen, R., Moe, L., Vindenes, V. (2018). Quantitative method for analysis of six anticoagulant rodenticides in faeces, applied in a case with repeated samples from a dog. *Acta Veterinaria Scandinavica*. Vol. 60. Is. 1. DOI: [10.1186/s13028-018-0357-9](https://doi.org/10.1186/s13028-018-0357-9).
- Śniegocki, T., Sell, B., Posyniak, A. (2019). The Usefulness of MS³ to Confirm Poisoning on the Example of Dog Poisoning with Strychnine. *Molecules*. Vol. 24. Is. 20. DOI: [10.3390/molecules24203765](https://doi.org/10.3390/molecules24203765).
- Stegelmeier, B. L., Davis, T. Z. (2024). Range and Pasture Plants Likely to Poison Horses. *The Veterinary Clinics of North America. Equine Practice*. Vol. 40 Is. 1. DOI: [10.1016/j.cveq.2023.12.002](https://doi.org/10.1016/j.cveq.2023.12.002).
- Stern, A. W., McEwen, B., McDonough, S. P., Viner, T., et al. (2021). Veterinary forensic pathology standards. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 66. Is. 3. DOI: [10.1111/1556-4029.14683](https://doi.org/10.1111/1556-4029.14683).
- Touroo, R., Fitch, A. (2016). Identification, Collection, and Preservation of Veterinary Forensic Evidence: On Scene and During the Postmortem Examination. *Veterinary Pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816641175](https://doi.org/10.1177/0300985816641175).
- Turkmen, Z., Zengin, S., Genc, M. K., Yayla, M. et al. (2023). The Role of Forensic Veterinary Toxicology in Pet Custody Cases. *Journal of Analytical Toxicology*. Vol. 46. Is. 9. DOI: [10.1093/jat/bkac088](https://doi.org/10.1093/jat/bkac088).
- Ubiali, D. G., Lee, S. T., Gardner, D. R., Cook, D. et al. (2022). *Cestrum axillare* (Solanaceae) poisoning in ruminants. *Toxicol.* Vol. 218. DOI: [10.1016/j.toxicol.2022.09.005](https://doi.org/10.1016/j.toxicol.2022.09.005).
- Ushine, N., Tanaka, A., Hayama, Sh.-I. (2020). Investigation of causes of death in wild-life using veterinary molecular and wound analysis methods. *The Journal of Veterinary Medical Science*. Vol. 82. Is. 8. DOI: [10.1292/jvms.19-0394](https://doi.org/10.1292/jvms.19-0394).
- Valverde, I., Espín, S., Gómez-Ramírez, P., Navas, I. et al. (2021). Wildlife poisoning: a novel scoring system and review of analytical methods for anticoagulant rodenticide determination. *Ecotoxicology*. Vol. 30. Is. 5. DOI: [10.1007/s10646-021-02411-8](https://doi.org/10.1007/s10646-021-02411-8).
- Wilson-Frank, Ch. R., Hooser, S. B. (2018). Investigative Diagnostic Toxicology and the Role of the Veterinarian in Pet Food-Related Outbreaks: An Update. *The Veterinary Clinics of North America. Small Animal Practice*. Vol. 48. Is. 6. DOI: [10.1016/j.cvsm.2018.07.001](https://doi.org/10.1016/j.cvsm.2018.07.001).
- Yatsenko, I. (2023). Forensic Veterinary Medicine Methods for Determining Defects in Veterinary Care. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (33). DOI: [10.32353/khrife.4.2023.05](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2023.05).
- Yatsenko, I. V. (2023). Теоретико-гносеологічна конструкція феномену ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварин, в судово-ветеринарній експертизі [Theoretical and Gnoseological Construction of the Degree of Severity of Damage Phenomenon Caused by Animal Health in Forensic Veterinary Examination]. *Forum prava*. Vyp. 75. № 2. DOI: [10.5281/zenodo.7699531](https://doi.org/10.5281/zenodo.7699531) [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti shkody, zapodiianoi zdorov'iu tvaryny (metodychni rekomendatsii)* [Rules for forensic veterinary determination of the degree of severity of damage caused to the animal's health (methodological recommendations)]. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Parylovskiy, O. I., Kazantsev, R. H. (2021). *Metodyka sudovo-veterynarnoho doslidzhennia tvaryn z metoiu vstanovlennia*

yikh kalitstva [Methods of forensic veterinary examination of animals for the purpose of establishing their mutilation]. Kharkiv. Reiestr. kod 18.1.01 / Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].

Yatsenko, I. V., Serdiukov, Ya. K., Yakymenko, L. P. (2018). Sudovo-veterynarne vstanovlennia otruien tvaryn preparatamy, shcho mistiat sertsevi hlykozydy, za rezultatamy patomorfologichnoho doslidzhennia [Forensic veterinary installation of poisoning of health drugs by containing cardiac glycosides, by results of pathomorphological study]. *Veterynariia, tekhnolo-*

hii tvarynnystva ta pryrodokorystuvannia. № 2. DOI: 10.31890/vttp.2018.02.27 [in Ukrainian].

Yatsenko, I. (2022). Problems of concluding an expert opinion based on the results of a forensic veterinary examination of a live animal and ways to solve them. *Law. Human. Environment*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.31548/law2022.04.008.

Zacometti, C., Tata, A., Stella, R., Leone, S. et al. (2023). DART-HRMS allows the detection of toxic alkaloids in animal autopsy specimens and guides the selection of confirmatory methods in accidental plant poisoning. *Analytica Chimica Acta*. Vol. 1264. Art. 341309. DOI: 10.1016/j.aca.2023.341309.

Яценко, І. (2024). Обґрунтування питань у процесуальному документі про призначення комплексної судової експертизи щодо отруєння тварин. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (37). С. 39–61. DOI: 10.32353/khrife.4.2024.04.